Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 140 2019

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg
Göteborg: Lisbeth Larsson
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius
München: Annegret Heitmann
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin
Tartu: Daniel Sävborg
Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)
Biträdande redaktör: Karl Berglund, Niclas Johansson, Camilla Wallin Lämsä

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2020 och för recensioner 1 september 2020. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: http://www.svelitt.se/samlaren/index.html. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–39–1
ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2019

”afbröt skolläraren ifrigt”

En diakron studie av anföringssatsen i svensk skönlitteratur

Av DAVID HÅKANSSON & CARIN ÖSTMAN

Inledning

Det tidiga 1900-talet är på flera sätt en brytningstid i det svenska språkets historia. Reformerna rör i synnerhet det som brukar beskrivas som *yttre språkhistoria*, det vill säga hur språket används i olika sammanhang. Hit räknas bland annat förändringar i ”genrer, diskurser, stil och normbildning”.[1] Inte minst gäller det för skönlitteraturen, och i beskrivningen av den svenska romanens utveckling under 1900-talet har berättarens förändrade roll framhållits. Förändringen kan närmast beskrivas som en reduktion: ”Dels tillbakatränges den i kommentar och reflexion synliga berättaren, dels hävdas de ’dramatiska’ uttrycksmedlen på relationens och beskrivningens bekostnad.”[2] Vad skönlitteraturen anbelangar inleds alltså under denna period den utveckling mot ”en relation som är ’objektiv’ eller ’non-expressive’”.[3] Denna förskjutning tar sig flera uttryck – inte minst genom allt mer diskreta perspektivmarkörer.[4] Men även andra språkliga aspekter berörs, något som dock har fått ganska lite uppmärksamhet – inte minst beroende på att senare språkvetenskaplig forskning i hög utsträckning har fokuserat på sakprosa ”under hänvisning till en förment väl undersökt fiktionsprosa”.[5] Faktum är dock att svensk skönlitteratur har ägnats ganska liten uppmärksamhet i senare språkvetenskap.

Glädjande nog finns det nu vissa tecken på att situationen har börjat ändras. Den pågående digitaliseringen av det litterära kulturarvet har öppnat helt nya möjligheter att genomföra språkvetenskapliga stilstudier. Genom datorbaserade undersökningar av stora textkorpusar är det möjligt att avtäcka mönster i det skönlitterära språkbruket som annars hade varit svåra att spåra och som kan ge viktiga bidrag till vår kunskap om svensk språk- och stilhistoria. Mot bakgrund av de nya metoder som idag finns tillgängliga kan det därmed finnas skäl att på nytt ta upp diskussionen om språkliga utvecklingstendenser i svensk skönlitteratur, och syftet med denna artikel är att undersöka en aspekt av övergången mot en objektiv stil i svensk skönlitteratur genom att redovisa en diakron undersökning av anföringssatser i ett svenskt romanmaterial. Med *anföringssatser* avser vi sådana verbinitiala satser som på något sätt anger hur en röst som inte är berättarens egen kommer till tals i direkt anföring. Det rör sig med andra ord om satser som de kursiverade i följande uttryck:

Samlaren, årg. 140, 2019, s. 261–280

(1) a. ”Men du må väl förstå”, *afbröt skolläraren ifrigt*, ”att inte kyrkoherden vill gå i spetsen för något skadligt […]”[6]
b. ”Slå du till”, *sade herr Peder trotsigt, i det han stolt reste sitt hufvud*.[7]
c. ”Förlåt, om jag stör,” *bad Andreas*, ”men jag har ingen ro, förr än jag lämnat ifrån mig det här.”[8]

Anföringssatserna kan ge viktiga bidrag till diskussionen om utvecklingen mot objektiv stil i svensk skönlitteratur. Ett särdrag för skönlitteratur är nämligen att den ger plats åt fiktiva karaktärers egna röster, i anföring av olika slag. Yttranden kan återges på flera olika sätt: i direkt anföring, indirekt anföring, fri indirekt anföring och så vidare.[9] De olika anföringstyperna speglar i olika grad det ”ursprungliga” yttrandet (i den fiktiva världen), med direkt anföring som den mest trogna typen. Anföringstyperna signalerar också grad av berättarnärvaro[10] – i en direkt replik möter vi karaktärens egna ord: *”Jag tänker inte ta ett steg till”, sa hon* medan en replik i indirekt anföring återges av berättaren: *Hon sa att hon inte tänkte ta ett steg till*.

Vi kommer här att koncentrera oss på direkt anföring, det vill säga anföringstypen med lägst grad av berättarnärvaro. Men inte heller i direkt anföring behöver berättaren vara osynlig. Berättaren kan välja att introducera repliker, och förutom att ange vem som yttrar något kan berättaren också välja att ge information om hur något sägs. Den språkliga utformningen av anföringssatserna kan därmed betraktas som en stark indikator på berättarröstens närvaro i texten. I tidigare forskning har dock anföringstekniken i första hand berörts som en aspekt i studier av enskilda författarskap eller verk, vilket sammantaget har gjort att enskilda författares teknik ofta har tillskrivits stor stilistisk relevans. Tematiskt orienterade studier som bygger på undersökningar av flera författarskap, genrer eller tidsperioder är däremot mer ovanliga.[11]

I vår studie ska vi jämföra anföringssatser i svensk skönlitteratur från 1800-talet med motsvarande satser i modern litteratur med utgångspunkt i den övergripande hypotesen att relationen i svensk skönlitteratur under denna period blivit mer objektiv. För anföringssatserna borde en sådan stilförskjutning resultera i en mindre påträngande författarröst, och givet hypotesen väntar vi oss följaktligen att svenska anföringssatser över tid har kommit att bli mer stereotypt utformade såtillvida att deras placering varierar mindre, att de omfattar färre typer av verbuttryck och att de i mindre utsträckning innehåller tilläggsinformation utöver vad som förmedlas genom predikat och subjekt – prototypiskt utan bestämningar (som t.ex. *sa Hedda*). Vi frågar oss med andra ord hur anföringssatserna över tid har förändrats med avseende på placering i relation till det anförda, verbuttryck samt struktur och längd.

Artikeln är disponerad på följande sätt. Vi inleder med en forskningsbakgrund i vilken vi relativt fylligt redogör för den tidigare forskningen inom fältet. Därefter redovi-

sar vi materialet för vår undersökning och beskriver några metodiska utgångspunkter. I det följande avsnittet redovisar vi resultatet av vår undersökning innan vi övergår till en diskussion och sammanfattning.[12]

Bakgrund

Som framgick ovan har svensk stilforskning ägnat en viss uppmärksamhet åt anföringssatser i skönlitteratur, även om det inte finns någon tidigare diakron heltäckande undersökning. Anföringstekniken i äldre romaner har belysts av Anne-Marie Wieselgren som i sin doktorsavhandling *Carl-Johans-tidens prosa* har specialstuderat anföringstekniken i åtta svenska romaner, från Cederborghs *Uno von Trasenberg* (1809) till Almqvists *Det går an* (1839), med avseende på anföringsverbets semantiska innehåll och anföringssatsens placering (initialt, medialt eller finalt i förhållande till det anförda). Wieselgrens semantiska indelning ligger till grund för flera senare undersökningar, och också för vår (se vidare nedan). Wieselgren visar att verb som bara anger att något sägs (som *säga* eller *yttra*), liksom verb som på något sätt speglar replikens innehåll eller funktion (som *fråga* eller *invända*) liksom verb som återger sättet att frambringa yttrandet (som *skrika*) är representerade i alla romaner. Verb som inkluderar beledsagande omständighet vid yttrandet eller vid en annan handling (som *snyfta* eller *tacka*) liksom metaforiskt brukade verb som bildligt uttrycker att någon säger något (som t.ex. *hoppade sopranen efter*) förekommer däremot endast sporadiskt. Vad beträffar anföringssatsernas placering kan Wieselgren visa att det i alla romanerna finns exempel på de tre varianterna för anföringssatsens placering, men den minst vanliga positionen är final. I fem av romanerna dominerar medial placering, och i två dominerar initial placering.[13]

Den mest omfattande diakrona studien som har gjorts av svenska anföringsuttryck är Maria Hanssons kandidatarbete *Anföringsuttryck i svenska romaner*. Hon har valt ut 20 anföringsverb, som hon på grundval av tidigare analyser och egna undersökningar bedömer som de vanligaste, och specialstuderat dessa i 50 svenska romaner, utgivna mellan 1830 och 1981. Hansson visar att i hennes material är kategorierna *sägeverb*, *turtagningsverb* och *paralingvistiska verb* de mest frekventa, både i det äldre och i det nyare materialet. I arbetet ingår en särskild analys av anföringsuttryck med verbet *sade*/*sa* och sättsadverbial, det vill säga konstruktioner som *sa Lena med eftertryck*. Denna konstruktion minskar stadigt över tid, från 25% hos de äldsta författarna till 14% hos de yngsta. Typen av adverbial förändras också över tid, så att prepositionsfraser (*med eftertryck*) och participfraser (*leende*) är vanligare hos de äldre författarna medan adjektiv- och adverbfraser är vanligare i den yngsta gruppen. Ett intressant resultat av studien är att gruppen med författare som är födda mellan 1882 och 1894 (Martin Koch,

Ludvig Nordström, Elin Wägner, Hjalmar Bergman, Dan Andersson, Pär Lagerkvist, Agnes von Krusenstjerna) utmärker sig genom många olika anföringsverb och relativt många sättsadverbial.[14]

I tidigare stilforskning finns också exempel på specialstudier av enskilda författares anföringsteknik. Eva Wennerström har studerat det hon kallar för expressiva anföringsverb hos Strindberg, med fokus på *Hemsöborna*. Med expressiva anföringsverb avser hon den typen av målande och ibland metaforiska uttryck som är vanliga i Hemsöborna: *Ja, kära hjärtans, öppnade gumman slussarna*. De bildliga uttrycken är ofta inspirerade av skärgårdsmiljön: *passade Carlsson på och högg sig ett stycke av åtelen*; *slängde han ut sin rev*. Enligt Wennerström finns stildraget också hos andra författare men inte i samma mängd eller originalitet som hos Strindberg i Hemsöborna.[15]

De flesta studier av svenska anföringsuttryck bygger på material med svenska originalromaner, men det finns några undantag – både Martin Gellerstam[16] och Lisa Mendoza Åsberg[17] har studerat anföringsuttryck i tvärspråkligt perspektiv. Gellerstam jämför svensk originallitteratur med översättningar från engelska och Mendoza Åsberg jämför översättningar mellan svenska och polska. I båda fallen pekar deras jämförelser mot skilda berättartekniska konventioner för de olika språkområdena. I engelska översättningar är varianter som *log hon/han* och uttryck som *sade hon/han* i kombination med sättsadverbial eller predikativ (*sade hon irriterat*) mycket vanligare än i svenska originalromaner. I en jämförelse med polska verkar också svenska romaner erbjuda en mycket mindre repertoar av olika anföringsverb;[18] yttrandeverbet *säga* är helt dominerande.

Att litterära konventioner för anföringsuttrycken varierar inte bara mellan olika språk utan också mellan olika litterära perioder inom ett språkområde är ett rimligt antagande. Staffan Björck diskuterar anföringsverb i *Romanens formvärld*, och han urskiljer i huvudsak tre olika typer av strategier för anföring: helt avsaknad av anföringsverb, bildliga, målande anföringsverb och överanvändning av det helt neutrala yttrandeverbet *säga*. De målande anföringsverben kopplar Björck i huvudsak till en mer komisk eller grotesk berättarstil, med exempel förutom från Strindberg också från Lars Ahlin. Den sistnämnda strategin, ”att renodla den praktiska trivialiteten ända till ett artistiskt stilgrepp”, finner Björck hos Walter Ljungquist, Eyvind Johnson och Thorsten Jonsson, och han ser den som ett tydligt uttryck för ett amerikanskt litterärt mönster.[19]

Vår forskningsöversikt är av naturliga skäl koncentrerad till studier av svenska anföringsuttryck, men vi vill också framhålla Sarah Allisons studie av anföringsuttryck hos Dickens, som varit en viktig inspirationskälla. Allison menar att de utbyggda anföringsuttrycken kan fungera som medel vid gestaltning i skönlitteratur, för att belysa moraliska aspekter. Hon lyfter fram flera exempel från Dickens där det finns ett slags inkongruens mellan replikinnehåll och anföringsuttryck – ”*That doesn't please me," said*

Miss Squeers – relaxing into a smile though. Ett mönster hon urskiljer är till exempel att mer suspekta karaktärer ofta säger något *quietly* eller med *honest composure*, ”inner self” och ”outer show” talar mot varandra. Allison har också intresserat sig för placeringen av anföringsuttrycken inte bara hos Dickens utan i en större korpus av engelska och irländska romaner, huvudsakligen från 1800-talet. Den mediala placeringen dominerar i romaner från början av seklet, medan dominansen är bruten 100 år senare. Allisons kopplar anföringssatsens placering till berättarteknik, och hon ser ett tydligt skifte under perioden i och med att karaktärer får tala för sig själva och inte längre i lika hög grad blir avbrutna av berättaren.[20]

Till vår genomgång av tidigare forskning vill vi avslutningsvis lägga en kort utblick mot skrivhandböcker. Vilka råd får en blivande författare när det gäller anföringsuttryck? Vi har valt Stephen Kings och Göran Häggs författarhandledningar. Med tanke på Gellerstams resultat ovan som pekar mot olika litterära konventioner för svenska och engelska är Hägg och King förvånansvärt samstämmiga – båda varnar kraftigt och välformulerat för konstruktioner som *skämtade mormor*. Lika illa är det med sättsadverbial: uttryck som *”Put it down!” she shouted menacingly* ska enligt King aldrig användas: ”medan det är mänskligt att ta till adverb, är det gudomligt att skriva han sa eller hon sa”. Deras två skrivhandledningar speglar alltså inte någon skillnad mellan svenska och engelska litterära konventioner för anföringsuttryck – den gemensamma uppmaningen är att verbet *säga* passar i alla lägen.[21]

Material

Materialet för vår undersökning består dels av svenska 1800-talsromaner, dels av nusvenska romaner. Det *historiska materialet*, 1800-talsromanerna, har hämtats från korpusen *Svensk prosafiktion 1800–1900* (SPF), en digital samling av svenska romaner som gavs ut under åren 1800, 1820, 1840, 1860, 1880 och 1900 (i vissa fall även något år före eller efter dessa år) – de flesta texterna härrör dock från 1840 eller senare. Det *moderna materialet*, de nusvenska romanerna, har excerperats från tre korpusar: *Bonniersromaner I*, en samling av 69 Bonniersromaner från 1976–1977, *Bonniersromaner II*, en samling av 60 Bonniersromaner från 1980–1981 samt *Norstedtsromaner* 1999, en samling av 23 verk utgivna av Norstedts förlag under 1999. Det ska understrykas att medan det historiska materialet enbart omfattar svenskspråkig originallitteratur ingår även översättningar till svenska i det moderna materialet. Vidare vill vi framhålla att det moderna materialet inte bara innehåller romaner utan också bland annat några memoarer och biografier.

Från såväl det historiska som det moderna materialet har vardera 3 000 exempel slumpvis excerperats utifrån en söksträng som omfattar belägg som inleds med ett ci-

tattecken, eventuellt innehåller ett kommatecken samt ett verb i presens eller preteritum.[22] Vår begränsning till belägg som omges av citattecken innebär att anföringssatser som inte grafiskt markeras på detta sätt har exkluderats från undersökningen. Även om exempel som inleds med tankstreck därmed inte ingår i undersökningen bedömer vi ändå att vårt material är användbart för att kunna avtäcka huvudlinjerna i utvecklingen.

Den söksträng som har använts vid excerperingen fångar även andra typer av strukturer än anföringssatser. Alla excerperade belägg har därför granskats manuellt, och excerperade belägg som inte utgörs av anföringssatser har exkluderats från undersökningen. Det handlar till exempel om frågesatser, deklarativa huvudsatser där det finita verbet står inom citattecken, alternativt föregås av ett led inom citattecken. Några exempel på excerperade belägg som inte är anföringssatser och därmed inte har kommit att ingå i undersökningen återges i (2).

(2) a. ”Skall du till Jansans krog?”[23]
b. – Dä ’ä’ lögn![24]
c. ”Trolldoktorn” tog sig åt pannan och såg bedröfvad ut.[25]

Den grafiska utformningen av citattecknen varierar mellan olika texter. När vi återger belägg använder vi dock genomgående citattecken, även om texten i original har en annan variant.

I tabell 1 nedan redovisas uppgifter om de enskilda korpusarnas storlek (uttryckt i antal meningar), antalet excerperade belägg, exkluderade belägg samt det totala antalet anföringssatser som undersökningen omfattar.

Tabell 1. Material.

	Historiska texter	Moderna texter			Totalt
	SPF	Bonniers I	Bonniers II	Norstedts	
Storlek (antal meningar)	846 729	462 625	298 361	176 246	1 783 961
Excerperade belägg	3 000	1 000	1 000	1 000	6 000
Exkluderade belägg	567	212	343	247	1 369
Analyserade belägg	2 433	788	657	753	4 631

Som framgår av tabell 1 omfattar undersökningen totalt 4 631 anföringssatser. 2 433 av dessa (drygt 52%) härrör från det historiska materialet, medan 2 198 av beläggen (knappt 48%) kommer från det moderna materialet.

Som framgick av inledningen definierar vi anföringssatser som verbinitiala satser. Detta har fått till följd att endast anföringssatser som står efter det anförda (som i exempel (3) nedan) eller som bryter in i det anförda (som i exempel (4) nedan) har kommit att ingå i undersökningen. Satser med annan struktur än verbinitial har vi inte betraktat som anföringssatser vilket har resulterat i att satser som (5) därmed inte ingår i undersökningen.

(3) ”Ja, jag förstår och är säker, att ett sådant hjerta icke blir obelönadt!” *svarade grefven och tryckte med djup rörelse Hildas hand.*[26]

(4) ”Mitt besök gäller inte eder, herr Ture Jönsson”, *sade han,* ”utan min fränka, fru Kristina Gyllenstjerna.”[27]

(5) Och näktergalen sade: Om du låter mig flyga ska jag ge dig tre råd som är ofantligt mycket värdefullare för dig än min lilla kropp med sitt tunna bröstkött och sina magra lår.[28]

För varje belägg har – utöver placeringen i relation till det anförda (medial eller final) – bokförts uppgifter om anföringssatsens verb och struktur. Närmare information om hur materialet har analyserats lämnas i nästa avsnitt tillsammans med uppgifter om resultaten av de olika analyserna.

Analys och resultat

I detta avsnitt ska vi närmare redogöra för de enskilda analyserna samt deras resultat. Avsnittet är disponerat så att vi inleder med en diskussion av verbval i anföringssatserna, innan vi går vidare med att diskutera i tur och ordning anföringssatsens placering samt struktur och längd.

VERBVAL

Anföringssatserna i materialet innehåller sammanlagt 207 olika verb. De fem mest frekventa verben återges i frekvensordning i tabell 2.

Tabell 2. De fem mest frekventa anföringsverben i respektive material.

Rang	Historiska texter		Moderna texter	
	Verb	Antal belägg	Verb	Antal belägg
1	*säga*	665	*säga*	1 657
2	*svara*	351	*svara*	83
3	*fråga*	192	*fortsätta*	31
4	*utbrista*	88	*viska*	29
5	*infalla*	77	*skriva*	26
	ropa	77		

Som framgår av tabell 2 är *säga* det mest frekventa verbet i både det historiska och det moderna materialet. I det moderna materialet dominerar dock *säga* tydligare än i det historiska materialet och används sammanlagt i drygt 75% av alla anföringssatser – att jämföra med det historiska materialet där *säga* enbart används i drygt 27% av anföringssatserna. Att *säga* vinner terräng på bekostnad av övriga anföringsverb är dock en förändring som i första hand verka äga rum under 1900-talet; i det historiska materialet syns nämligen inte någon dramatisk utveckling över tid vilket diagrammet i figur 1 illustrerar.[29]

Figur 1. Andel säga *i det historiska materialet (1840–1900).*

I det moderna materialet ingår – som tidigare har framhållits – såväl svensk originallitteratur som översatta texter. Vi har här inte separerat inhemska texter från översatta, men vårt intryck är att *säga* dominerar tydligare i de översatta texterna, även om också de moderna inhemska texterna har en betydligt högre andel *säga* i jämförelse med de historiska.

Överhuvudtaget ger verbvalet i anföringssatserna ett mer varierat intryck i det historiska materialet än i det moderna. Ett sätt att synliggöra denna variation är att studera relationen mellan de olika verben och deras frekvens genom att beräkna *Yule's Diversity* (*D*).[30] Måttet är konstruerat så att ett högt D-värde visar på en större variation, vilket i detta fall skulle innebära att anföringssatserna innehöll en större repertoar av olika verb. Resultatet av denna beräkning ger vid handen att D-värdet i det historiska materialet uppgår till 9,1 att jämföra med 1,8 för det moderna materialet. Verbvalet i det historiska materialet är med andra ord betydligt mer varierat än i det moderna materialet – ett resultat som ligger helt i linje med att andelen *säga* är mindre dominerande i det historiska materialet.

Att enbart utgå från enskilda verb kan dock vara något missvisande eftersom olika enskilda verb kan uppvisa stora semantiska likheter. Till vår undersökning av verbval i anföringssatser har vi därför fogat en semantisk kategorisering som baserar sig på den indelning som har utarbetats av Anne-Marie Wieselgren.[31] Wieselgren utgår från följande kategorier:

1. verb som bara anger att något sägs: t.ex. *säga* eller *yttra*
2. verb som speglar replikens innehåll eller funktion: t.ex. *fråga* eller *invända*
3. verb som anger sättet att frambringa yttrandet: t.ex. *skrika*
4. verb som inkluderar beledsagande omständighet vid yttrandet, som läten – t.ex. *snyfta* – eller andra handlingar som t.ex. *niga* eller *nicka*
5. metaforiskt brukade verb: *hoppade sopranen efter.*

Till Wieselgrens indelning har vi dessutom fogat en kategori *skrift* (kategori 6), dit vi har fört verb som signalerar att den aktuella anföringen utgörs av skriven text. Vidare har vi genomgående uteslutit verb med betydelsen 'tänka' (totalt 54 belägg). Resultatet av den semantiska indelningen framgår av tabell 3 och illustreras dessutom grafiskt i figur 2–3.

Tabell 3. Anföringsverbens semantik. Antalet belägg per semantisk kategori.

Kategori	Historiska texter		Moderna texter	
	Antal	%	Antal	%
1	729	30	1 677	77
2	1 203	50	314	14
3	403	17	128	6
4	51	2	22	1
5	6	< 1	4	< 1
6	3	< 1	37	2

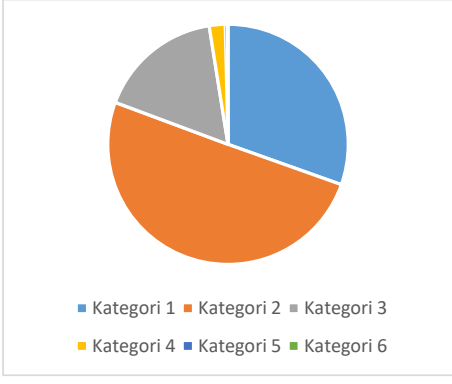

Figur 2. Anföringsverbens semantik. De semantiska kategoriernas respektive andel i det historiska materialet.

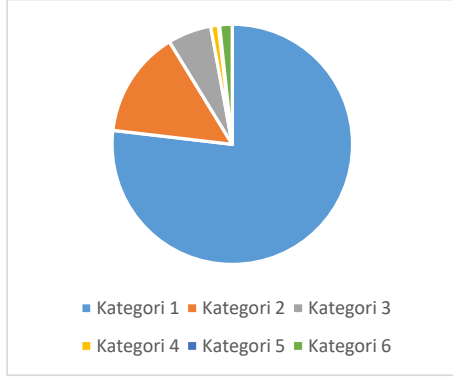

Figur 3. Anföringsverbens semantik. De semantiska kategoriernas respektive andel i det moderna materialet.

Av tabell 3 – liksom av figurerna 2–3 – framgår att verb som enbart anger att något sägs (kategori 1) är betydligt mer frekventa i det moderna materialet än i det historiska; i det moderna materialet är det denna kategori som är den överlägset största och den svarar sammantaget för närmare 80% av beläggen. I det historiska materialet är det istället verb som speglar replikens innehåll eller funktion som är den största kategorin (50% av beläggen), medan verb som enbart anger att något sägs endast svarar för 30% av beläggen. Denna semantiska skillnad mellan det historiska och det moderna materialet är helt förväntad givet att *säga* har en så dominerande roll i det moderna materialet. Till de mest frekventa i det historiska materialet hör *svara* (351 belägg), *fråga* (192 belägg), *infalla* (77 belägg), *fortfara* (58 belägg), *tillägga* (55 belägg) och *fortsätta* (52 belägg); det kan noteras att *svara*, *fortsätta* och *tillägga* också förekommer frekvent i

det moderna materialet. Några övriga exempel från det historiska materialet på anföringsverb som speglar replikens innehåll eller funktion återges i (6):

(6) a. ”Hvad gör du, Sven?” sporde hon.[32]
b. ”Jag undrar, om du ej dömer dig själf för strängt i denna sak”, vidtog Harald lugnt.[33]
c. ”Jag kan inte!” försäkrade Pelle.[34]

Även för kategori 3 – verb som anger sättet att frambringa yttrandet – finns en tydlig skillnad mellan de båda materialen; denna typ av verb är nästan tre gånger så vanliga i de historiska texterna i jämförelse med de moderna. I det historiska materialet återfinns i denna kategori med mer än 10 belägg verb som (*ut*)*ropa* (136 belägg) *utbrista* (88 belägg), *viska* (51 belägg), *mumla* (42 belägg), *skrika* (31 belägg) och *stamma* (12 belägg) att jämföra med det moderna materialet där samma kategori domineras av verben *viska* (29 belägg), *mumla* (19 belägg) och *ropa* (16 belägg). För övriga kategorier är skillnaden mellan de båda materialen genomgående liten.

Sammantaget visar vår undersökning av verbval att anföringssatserna över tid har tenderat att bli mer stereotypt utformade: variationen i verb blir mindre, *säga* kommer i det moderna materialet att dominera stort från att tidigare ha spelat en mer marginell roll. Semantiskt tar därmed verb som enbart anger att något sägs överhanden, vilket kan jämföras med det historiska materialet där verb som speglar replikens innehåll eller funktion istället har en mer framträdande roll.

ANFÖRINGSSATSENS PLACERING

Som framgick ovan omfattar vår undersökning såväl anföringssatser som är placerade efter det anförda (final placering) som anföringssatser som bryter in inuti det anförda (medial placering). Huvuddelen av de analyserade anföringssatserna har final placering: totalt 3 686 belägg uppträder med final placering att jämföra med 945 förekomster av anföringssatser med medial placering. Om beläggen grupperas efter en kronologisk dimension i en historisk respektive modern kategori framgår tydligt att de mediala beläggen spelar en väsentligt mer framträdande roll i det historiska materialet medan de är betydligt mer sällsynta i det moderna materialet. Som framgår av figur 4 uppgår andelen mediala anföringssatser i det historiska materialet till drygt 27% – att jämföra med knappa 13% i det moderna materialet.

Figur 4. Andelen finala respektive mediala anföringssatser i de olika delmaterialen.

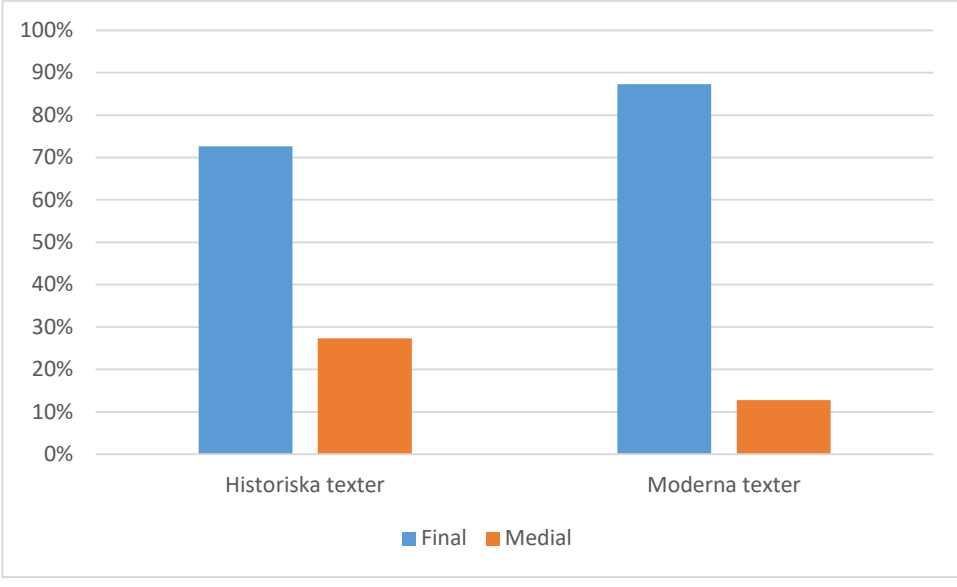

Att mediala anföringssatser är betydligt vanligare i det historiska materialet än i det moderna är knappast förvånande; tvärtom är det kanske förvånande att de överhuvudtaget förekommer i den utsträckning som de gör i det moderna materialet. Andelen är också i princip densamma i alla tre moderna delmaterial vilket talar för att mediala anföringssatser inte är särskilt knutna till något enskilt författarskap. Vi återkommer till frågan om anföringssatsens placering i samband med att vi diskuterar anföringssatsens struktur i nästa delavsnitt.

ANFÖRINGSSATSENS STRUKTUR OCH LÄNGD

För vår undersökning av anföringssatsens struktur har vi delat in de analyserade beläggen i två kategorier: dels sådana som är enkla till sin struktur genom att enbart innehålla de nödvändiga satsdelarna predikat och subjekt (se exempel 7), dels sådana som är utbyggda med ytterligare led (se exempel 8).

(7) a. ”Det är sånt som händer,” säger han.[35]
b. ”Jag bryr mig inte om att läsa upp mina dumma verser”, sade Greta, som omöjligt kunde hålla sig stilla.[36]

(8) a. ”Naturligtvis”, sa sköterskan kyligt.[37]
b. ” Du bryr dig således icke om, hvad jag drömde?” sade Sofia misstyckt, utan att svara på Klochoffs fråga.[38]

I materialet som helhet är anföringssatser med enkel struktur något vanligare (53%) än utbyggda anföringssatser (47%). Om materialet delas upp i historiska respektive moderna texter blir det tydligt att utbyggda anföringssatser dominerar i det historiska materialet, medan det omvända förhållandet råder i det moderna materialet. Skillnaden illustreras i figur 5 nedan.

Figur 5. Andelen enkla respektive utbyggda anföringssatser i de olika delmaterialen.

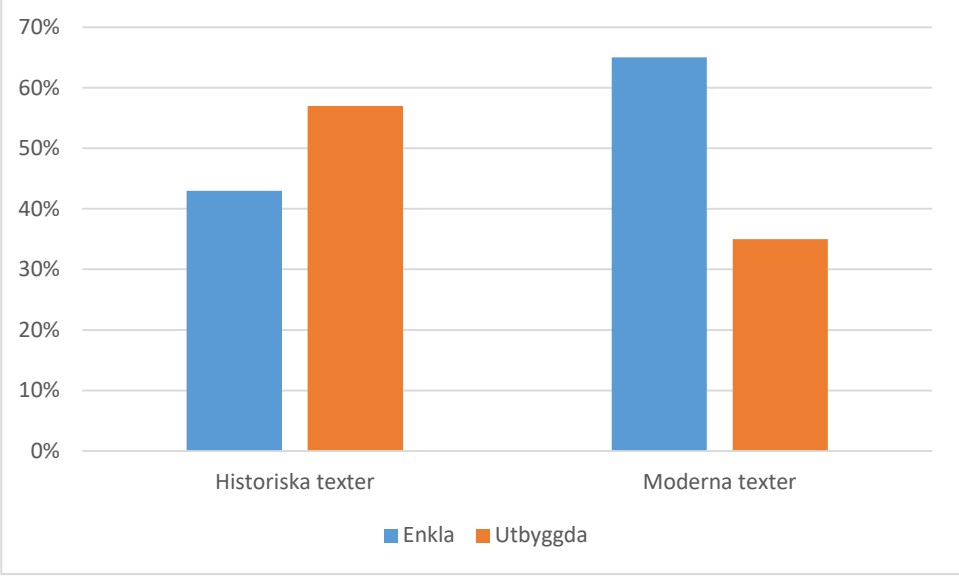

Distinktionen mellan enkla och utbyggda anföringssatser bygger på rent strukturella faktorer. Vi har konsekvent betraktat predikativa bestämningar som egna primära satsled, vilket har fått till följd att anföringssatser som ”*Hvad* tänker ni på!” sade han, vänd åt den förstnämnde[39] alltid förs till kategorin utbyggda anföringssatser. Subjekt med efterställda bestämningar i form av till exempel satsformade attribut (t.ex. ”Disponenten trodde att fröken helst skulle vilja bo *ofvanpå, för utsiktens skull,*” sade *tjänsteflickan, som gick förut med hattask och resväska*[40]) har däremot räknats till kategorin enkla anföringssatser i linje med principen att sådana bestämningar utgör delar av ett primärt satsled. Vi vill dock understryka att ovanstående resultat i allt väsentligt gäller även om subjekt med efterställda bestämningar hade räknats till kategorin utbyggda anföringssatser.

Framför allt är det anföringssatser med final placering som har utbyggd struktur, medan mediala anföringssatser i lägre utsträckning är utbyggda. För det historiska materialet gäller att 60% av de finala anföringssatserna är utbyggda, att jämföra med 49% av de mediala. För det moderna materialet är motsvarande andel 36% för finala anföringssatser och 30% för mediala anföringssatser.

Som framgick ovan innehåller de utbyggda anföringssatserna alltid fler led än enbart predikat och subjekt. En mer detaljerad analys avslöjar att de utbyggda anföringssatserna vanligen byggs ut med ett adverbial (som i (9)) eller en koordinationsfras (som i (10)). Eftersom koordinationsfraser i sin tur kan innehålla ett flertal olika led medför detta att sådana anföringssatser kan bli ganska komplexa till sin struktur.

(9) a. ”Jag älskar honom inte”, svarade den unga flickan *med tonvigt* på *hvarje ord*.[41]
b. ”Hvad tarfvas väl menniskan mer än dagligt bröd, tak öfver hufvudet, en gryta potatis och ett lugnt samvete?” frågade vår värd *en dag, då jag samtalade med honom*.[42]
c. ”Jag ber om ursäkt, jag kommer och stör,” yttrade en skarp röst *ifrån dörren*.[43]

(10) a. ”Det smakar visst illa, det är inte värdt att jag ger Snöboll något”, tänkte Sally *och satte flaskan tillbaka på bordet*.[44]
b. ”Hvad framtiden åter angår,” fortfor han *i en lugnt resonnerande ton och lade handen innanför rockuppslaget*, ”så skall jag be att få erinra, att fröken Sylvia blir myndig nästa år.”[45]
c. ”Är det ditt enda svar?” frågade han *barskt, men låg i nästa ögonblick på knä framför henne med ansiktet doldt i hennes famn*.[46]

En tydlig skillnad mellan de båda delmaterialen är att bestämningar i form av predikativfraser i högre utsträckning förekommer i de äldre texternas anföringssatser (se exempel (11)); vårt resultat överensstämmer på denna punkt med vad Maria Hansson tidigare har visat:

(11) a. ”Läs nu!” svarade moran *röd och otålig, vändande endast det ena örat åt sin son* […][47]
b. ”Kungen”, stammade Lovisa *förvånad*, ”hvad pratar Mary om?”[48]
c. ” Hvad i alla mina dar!” utbrast jag *gladt* öfverraskad.[49]

En annan skillnad mellan de båda delmaterialen är att de äldre texternas anföringssatser i högre utsträckning innehåller bisatser och andra satsvärdiga modifierare som fungerar som bestämningar till subjektet:

(12) a. ”Ja visst, kära du; men nog är det allt så, att ju finare man har’ et, ju finare blir en,” invände modren, *som, svag för granlåt, ej kunde prisa tillräckligt sin dotters lycka*.[50]

b. ”Hvad sju hundra tusen millioner kreverade granater vill detta säga”, afbröt den hetlefrade majoren, *som fann sin värdighet icke så litet kränkt af sin underlydandes nekande*.[51]

Överhuvudtaget tenderar anföringssatserna i det historiska materialet att vara ganska långa. Detta intryck bekräftas också genom en mätning av den genomsnittliga meningslängden. Anföringssatsernas genomsnittliga längd är 5,91 ord i det historiska materialet att jämföra med 4,02 ord i det moderna materialet. Att meningslängden har minskat alltsedan 1800-talets senare hälft har påvisats i flera studier av såväl skönlitteratur som sakprosa, och vår undersökning visar alltså att motsvarande utveckling gäller även för anföringssatserna.[52] Sven Engdahl har i en studie av sakprosa från perioden 1878–1950 kunnat visa på drastiska förändringar i meningslängden under 1800-talets sista år.[53] Någon motsvarande tendens syns dock inte i vårt material. Det är i jämförelse med de moderna texterna som anföringssatsernas längd har minskat; i det historiska materialet är längden relativt konstant, vilket illustreras i figur 6.

Figur 6. Anföringssatsernas genomsnittliga längd i ord under perioden 1840–1900.

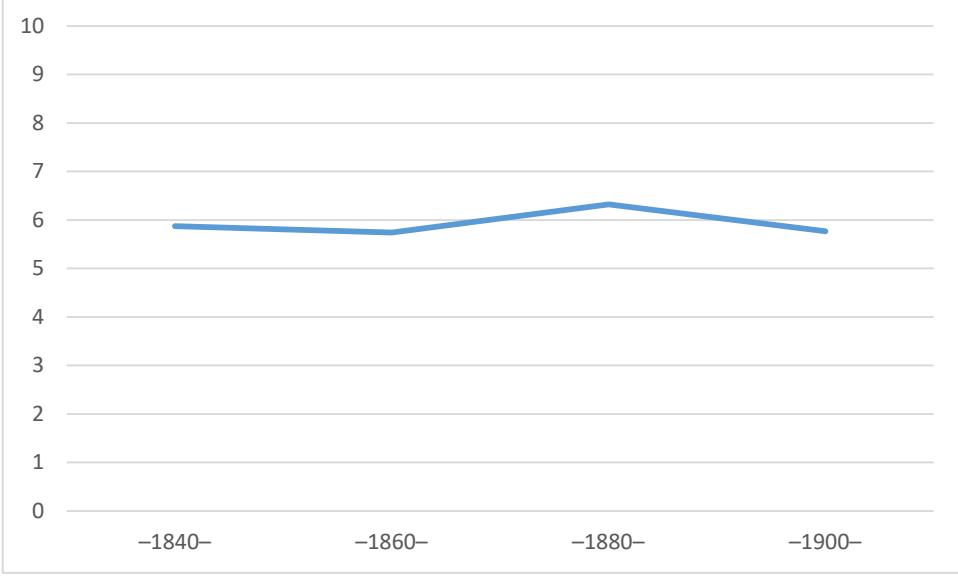

Att meningslängden över tid har blivit kortare i svenskan bör reflekteras såväl i anföringssatserna som i replikerna. Så är också fallet – åtminstone om vi begränsar oss till repliker vid finala anföringssatser. Som framgår av figur 7 är utvecklingen i det närmaste parallell i både anföringssatser och repliker.

Figur 7. Genomsnittlig längd (antal ord) för anföringssatser och repliker vid finala anföringssatser.

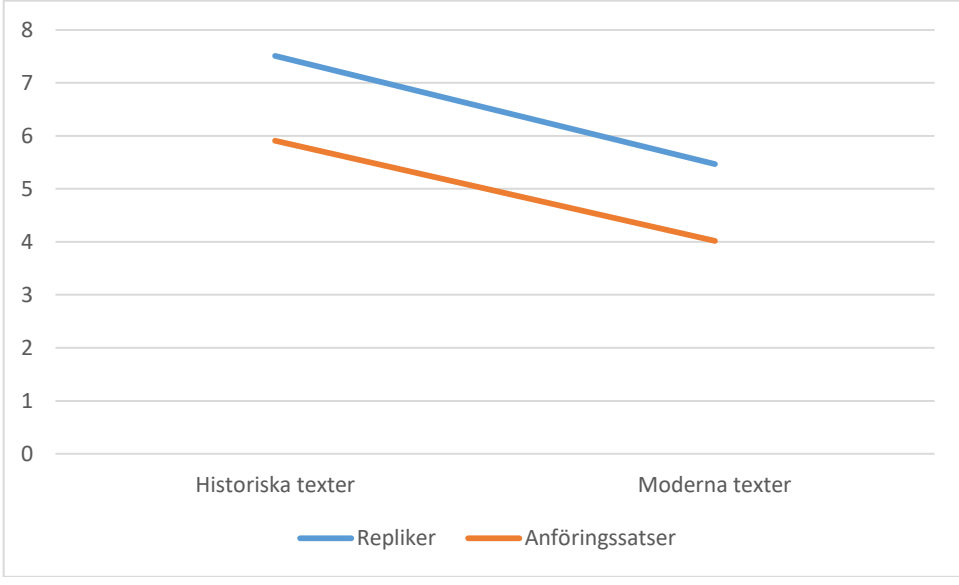

Vad beträffar struktur och längd visar vår studie att anföringssatserna i det äldre materialet i högre utsträckning har en utbyggd struktur. I första hand är det de finala anföringssatserna som byggs ut, medan mediala anföringssatser i högre utsträckning har en enkel struktur. Övergången till i högre utsträckning enkla anföringssatser återspeglas också i meningslängden, och anföringssatserna i de moderna texterna är i genomsnitt kortare än i de äldre texterna.

Diskussion och avslutning

Sammanfattningsvis ger vår studie vid handen att anföringssatser i svensk skönlitteratur har genomgått relativt stora förändringar mellan slutet av 1800-talet och andra halvan av 1900-talet. Vi inledde vår artikel med att beskriva hur relationen i svensk skönlitteratur över tid blivit mer objektiv. Eftersom anföringssatsernas utformning är en stark indikator på berättarröstens närvaro i texten skulle en diakron undersökning av just anföringssatser kunna bidra till diskussionen av en stilförskjutning i svenskan. För anföringssatsernas del borde denna stilförskjutning ha resulterat en mindre närvarande berättarröst, en förändring som språkligt återspelas genom en mer stereotyp struktur hos anföringssatsen. I det stora hela har denna prediktion visat sig vara riktig – åtminstone utifrån det korpusmaterial som vi har undersökt. Vi har visat att verbvalet blir mer uniformt; det relativt varierade utbudet av olika verb i 1800-talsromanerna

har ersatts av kraftigt minskad variation i det moderna materialet, där verbet *säga* dominerar klart. Den information en läsare får av anföringsverbet i det moderna materialet är att någon säger något, men verbet meddelar sällan på vilket sätt någon säger något, med vilka känslor repliken framförs, eller vilken funktion repliken har i samtalet. Verb som till exempel *skrika* och *mumla* i konstruktioner som ”*Hvarför stänger du dörren?*” skrek *han ilsken*[54] och ”Det stundar till oväder,” mumlade klarinettisten[55] har blivit ovanliga. I det moderna materialet utnyttjas inte heller i samma utsträckning som i det äldre materialet andra möjligheter för tilläggsinformation; de flesta anföringssatserna är enkla, uppbyggda endast av subjekt och predikat. I det äldre materialet är däremot de utbyggda anföringssatserna i majoritet – här finns många exempel som innehåller anföringssatser med närmast övertydliga scenanvisningar som till exempel ”*Jo vasserra*”, invände denne*, och rykte med detsamma från en af damerna en schawlett hvilken han sönderklippte med en på bordet liggande sax, utan att den förtörnade egarinnan kunde hindra det.*[56]

Tidigare forskning har visat att anföringssatsens placering verkar förändras över tid, och samma mönster finns i vårt material: i båda materialen dominerar den finala placeringen men den präglar i mycket mindre utsträckning i det äldre materialet. Här finns många exempel på medial placering, en företeelse som Allison tolkar som utslag av en särskild berättarteknik, där berättaren så att säga avbryter romanfiguren mitt i repliken:[57] ”Här”, sade *Hans, i det han grinande tog plats i stenens fördjupning och gjorde studsaren i ordning, ”här skall jag invänta kättarfursten”*.[58]

På det hela taget menar vi att vår studie av anföringssatser belyser en aspekt av det skifte som ägt rum under 1900-talet när det gäller berättarens förändrade roll. Under 1800-talet kommenterar berättaren utförligt hur karaktärer framför sina repliker och under vilka omständigheter medan berättaren under 1900-talet nöjer sig med att konstatera att någon av karaktärerna har sagt något. 1800-talsberättaren avbryter oftare sina karaktärer mitt i repliken, vilket den mer tillbakadragne 1900-talsberättaren sällan gör. Under det senare århundradet får repliker i mycket högre grad tala för sig själva. De förändringar i verbval, placering, struktur och längd som vår undersökning har kunnat avteckna verkar alla ha skett just under 1900-talets första hälft, den period som inledningsvis i denna artikel lyftes fram som en brytningstid i svensk språkhistoria. För att närmare fastställa när de moderna konventionerna för svenska anföringssatser utbildas krävs dock en utförligare undersökning av 1900-talsromaner. Det ligger utanför ramen för denna studie. Vår förhoppning är dock att vi med denna fallstudie av anföringssatser har kunnat visa först och främst hur övergången mot en mindre närvarande berättare språkligt reflekteras i anföringssatserna men också hur digitala metoder kan utnyttjas för att spåra övergripande mönster som kan bidra till att teckna en mer mångfacetterad bild av svensk språk- och stilhistoria.

NOTER

1 Olle Josephson, ”Modernt genombrott eller modernitetens genombrott? Språk och samhälle i Sverige mot 1800-talets slut”, i *Det moderna genombrottet – också en språkfråga*, red. Lars Wollin, Anna Saarukka & Ulla Stroh-Wollin, Åbo 2007, s. 72.

2 Staffan Björck, *Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik*, Stockholm 1983 [1953], s. 10. Se även Staffan Hellberg, ”Satsens subjekt och textens”, *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk- och stilforskning*, 64, 1984, s. 32.

3 Hellberg 1984, s. 32. Se även Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction*, Chicago & London 1961, s. 8 f., 16 f.

4 Hellberg 1984, s. 32.

5 Lars Wollin, ”Fiktionens språk – och verklighetens”, i *Nya perspektiv i nordisk språkhistoria*, red. Lennart Elmevik (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCVII), Uppsala 2007, s. 190.

6 Hjalmar Wernberg, *Huset i skogsbrynet*, Stockholm 1898, s. 93.

7 Jon Olof Åberg, *Från skilda tider*, Stockholm 1880, s. 37.

8 Wilma Lindhé, *Efterkraf*, Stockholm 1900, s. 244.

9 För en fyllig redogörelse, se Geoffrey Leech & Mick Short, *Style in fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. 2 uppl., Harlow 2007 [1981], s. 255–270.

10 Se till exempel Elena Semino & Mick Short, *Corpus Stylistics. Speech, writing and thought presentation in a corpus of English writing*, London 2004, s. 13.

11 Det ska dock framhållas att sådana studier inte saknas helt. Se forskningsöversikten nedan, särskilt undersökningarna av Gellerstam, Hansson och Wieselgren.

12 Vår forskning har bedrivits inom projektet *Från närläsning till fjärrläsning* som under 2017–2019 bedrevs vid institutionerna för litteraturvetenskap, lingvistik och nordiska språk vid Uppsala universitet genom bidrag från Områdesnämnden för humaniora och samhällsvetenskap vid Uppsala universitet.

13 Ann-Marie Wieselgren, *Carl-Johans-tidens prosa. Språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid* (Lundastudier i nordiska språkvetenskap), Lund 1971, s. 271–276.

14 Maria Hansson, *Anföringsuttryck i svenska romaner. En diakron frekvensstudie*, Svenska språket, fördjupningskurs 2 (61–80 hp), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet 2006.

15 Eva Wennerström, ”Expressiva anföringsverb”, i *Strindbergs språk och stil. Valda studier*, red. Göran Lindström (Skrifter utgivna av Modersmålslärarnas Förening 99), Lund 1964, s. 36–46.

16 Martin Gellerstam, ”Anföringens estetik. Om dialogformler i tvärspråkligt perspektiv”, i *Stilstudier. Språkvetare skriver litterär stilistik*, red. Olle Josephson (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 27), Uppsala 1996, s. 12–29.

17 Lisa Mendoza Åsberg, *”Jo, läspade Violet”. Översättningsanalys av anföringsverb i svensk och polsk skönlitterär prosa. En fallstudie*, Examensarbete i polska, 15 hp. Avancerad nivå, Slaviska institutionen, Stockholms universitet, 2013.

18 I översättningen av *Strändernas svall* till polska har översättaren valt att översätta det helt dominerande svenska anföringsverbet ’säga’ med 55 olika polska verb.
19 Björck 1983, s. 118.
20 Sarah Allison, *Reductive Reading. A Syntax of Victorian Moralizing*, Baltimore 2018, s. 110 ff.
21 Göran Hägg, *Nya författarskolan*, Stockholm 2004, s. 128–130. Stephen King, *Att skriva. En hantverkares memoarer*. Stockholm 2001 [eng. orig. 2000], s. 111–115, citat s. 115.
22 Sökningen har utförts i gränssnittet Korp, och den fullständiga sökfrågan lyder: [(deprel = ”IC” | deprel = ”JC”)] [deprel = ”IK”]{0,1} [(msd = ”VB\.PRS\.AKT” | msd = ”VB\.PRT\.AKT”)].
23 Wernberg 1898, s. 8.
24 Thure Sällberg, *Samlade bygdehistorier*, Stockholm 1899, s. 515.
25 John Johnson, *Kapten Punschs äventyr*, Stockholm 1900, s. 240.
26 Wilhelmina Gravallius, *Allt för skenet*, Stockholm 1880, s. 99.
27 Louise Stjernström, *Svenska historiska berättelser i romantisk form. 1. Smedsonen från Örebro*, Stockholm 1880, s. 100.
28 Torgny Lindgren, *I brokiga blads vatten*, Stockholm 1999.
29 Notera att diagrammet i figur 1 enbart upptar perioden 1840–1900; från tidigare texter är antalet belägg – liksom antalet förekomster av *säga* – mycket få.
30 Utförliga anvisningar för hur *D* beräknas lämnar Nils Jörgensen, *Meningsbyggnaden i talad svenska*, Lund 1976, s. 72 f.
31 Wieselgren 1971, s. 271.
32 Hedda Agnes Ida Rasmussen, *Ett sagans blad*, Stockholm 1880, s. 27.
33 Elisabeth Beskow, *Ljudande malm*, Stockholm 1900, s. 262.
34 Daniel Fallström, *Novelletter*, Stockholm 1880, s. 79.
35 Eva Dahlbeck, *I våra tomma rum*, Stockholm 1980.
36 Ebba Nordenadler, *I Edsbro pension*, Stockholm 1900, s. 57.
37 Per Odensten, *En lampa som gör mörker*, Stockholm 1999.
38 Axel Kerfve, *Gunnar Holms minnen 2*, Stockholm 1900, s. 228.
39 Wernberg 1898, s. 50.
40 Wilma Lindhé, *Elsa Wang*, Stockholm 1900, s. 17.
41 Jon Olof Åberg, *På bragdernas fält*, Landskrona 1900, s. 91.
42 Inga Schenfelt, *Ett brevkuvert*, Stockholm 1880, s. 191.
43 Marie Sophie Schwartz, *Ädlingens dotter*, Göteborg 1860, s. 249.
44 Hedvig Lagerlöf, *Trollsländan*, Stockholm 1900, s. 46.
45 Annie Åkerhielm, *En droppe ur hafvet*, Stockholm 1900, s. 199.
46 Beskow 1900, s. 124.
47 Eva Wigström, *Kloka Nanna*, Stockholm 1880, s. 138.
48 Elsa Smith, *På sommarfärd*, Stockholm 1900, s. 58.
49 Ernst Westerberg, *Lena. En kärlekshistoria samt andra bilder från landsbygden*, Stockholm 1900, s. 192.
50 Axel Krook, *Lifsbilder*, Jönköping 1860, s. 48.

51 Jon Olof Åberg, *Lots-Jakob*, Stockholm 1880, s. 46.
52 För en översikt, se Eva Mårtensson, ”Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång”, i *Offentlighetsstruktur och språkförändring*, red. Eva Mårtensson & Jan Svensson, Lund 1988, s. 191 ff.
53 Se vidare Sven Engdahl, *Studier i nusvensk sakprosa. Några utvecklingslinjer*, Uppsala 1962, s. 25.
54 Ivan Aminoff, *Tuareger*, Stockholm 1900, s. 104.
55 Axel Krook, *Figurer och händelser*, Stockholm 1880, s. 26.
56 [Anon.] *Blandade anekdoter*, Stockholm 1880, s. 27.
57 Allison 2018, s. 122.
58 Jon Olof Åberg, *På söndagsqvällen*, Stockholm 1880, s. 290.

ABSTRACT

David Håkansson, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University
Carin Östman, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University

“the teacher interrupted eagerly”: A diachronic study of the speech-tag in Swedish fiction (“afbröt skolläraren ifrigt”. En diakron studie av anföringssatsen i svensk skönlitteratur)

The narrative structure of Swedish fiction underwent several changes during the 20th century, and it has been emphasized that the role of the narrator was reduced. In order to shed light on this change towards a more ”objective” style in Swedish fiction, this article reports a diachronic study of speech-tags in Swedish 18th- and 19th-century novels. In direct discourse the reader meets the voices of the characters without any involvement of the narrator. However, the narrator still has an opportunity to give complementary information about the utterance and the speaker by using the speech-tag, and hence, a study of speech-tags can contribute to the discussion of the narrator’s transformed role in Swedish fiction. In this study, the form and function of speech-tags are examined in terms of structure, position and content. The result of the analysis shows that the speech-tags in the 20th century novels are much less varied in comparison with the novels from the 19th century. Moreover, the speech-tags in the modern novels are shorter and dominated by the verb *säga* ’say’ to a much higher extent. In the older novels, on the other hand, the speech-tags are dominated by verbs reporting something about the content or the function of the utterance, such as *fråga* ‘ask’ or *hota* ‘threaten’. As far as the position of the speech-tags is concerned, the results show that the final position dominates to a greater extent in the modern novels. On the whole, the results of the study confirm the picture of a reduced narrator in Swedish fiction over time.

Keywords: speech-tags, style, narrator, Swedish